

Peter Bergsma

Wegen naar Vertalië

The State of Translation 2019

Peter Bergsma (1952) studeerde aan het Instituut voor Vertaalkunde in Amsterdam en is sinds 1977 literair vertaler. Hij vertaalde 75 boeken van onder anderen J.M. Coetzee (18 titels), Graham Greene, Lydia Davis, Ernest Hemingway, Denis Johnson, Vladimir Nabokov, Thomas Pynchon, Mark Twain en Thornton Wilder. Hij werkte van 1984 tot 1997 als parttime ondertitelaar en eindredacteur bij respectievelijk NOS en NOB en was van 1988 tot 2000 de Nederlandse vertegenwoordiger in de Europese Vertalersraad CEATL, waarvan de laatste acht jaar als vicevoorzitter en voorzitter. Van 1997 tot zijn pensionering in juni 2018 was hij directeur van het Vertalershuis Amsterdam, onderdeel van het Nederlands Letterenfonds, en van 2006 tot 2014 voorzitter van RECIT, het netwerk van Europese vertalershuizen. Na zijn pensionering wijdt hij zich aan een (her)vertaling van East of Eden van John Steinbeck, in opdracht van uitgeverij Van Oorschot. The State of Translation is een jaarlijkse rede door een expert op het gebied van literaire vertalingen. Op uitnodiging van SPUI25 en Athenaeum Boekhandel bespreekt hij of zij de stand van het literair vertalen in Nederland. ‘Wegen naar Vertalië’ is de 4^e in deze reeks.

Wegen naar Vertalië

The State of Translation 2019

Allereerst mijn dank aan Athenaeum Boekhandel en SPUI25 voor de eervolle uitnodiging om hier vanmiddag de vierde State of Translation-lezing te houden, getiteld ‘Wegen naar Vertalië’. Dank ook aan de moderator en respondenten, Maria Vlaar, Anne Lopes Michielsen en Fedde van Santen, die vanmiddag een tweede poging met me willen wagen.

Dat ik de uitnodiging om deze lezing te houden als eervol beschouw, heeft ook te maken met mijn drie illustere voorgangers, in chronologische volgorde Maarten Steenmeijer, Wil Hansen en Nicolette Hoekmeijer.

Maarten Steenmeijer, vertaler uit het Spaans en hoogleraar Spaanse Taal en Cultuur aan de Nijmeegse Radboud Universiteit, stelde zich onder de titel ‘Nederland vertaalparadijs?’ – met een vraagteken achter ‘vertaalparadijs – de vraag hoe het is gesteld met de kwaliteit van literaire vertalingen in Nederland. Met veel vertalingen is wel wat aan de hand, zo was zijn ervaring, maar er zijn ook heel wat vertalingen ‘die niet ónder maar naast het origineel staan, vertalingen die soeverein zijn, zij het niet onafhankelijk. Daarom zou’ – ik citeer nog steeds Maarten Steenmeijer – ‘de naam van de vertaler niet mogen ontbreken op het voorplat van het boek. En op het achterplat of elders in het boek zou niet alleen informatie over de schrijver moeten staan, maar ook een kort overzicht van het werk van de vertaler, zodat de lezer de volgende keer wellicht niet alleen maar nieuwsgierig is naar de nieuwe Houellebecq, Lobo Antunes of McEwan, maar ook naar de nieuwe De Haan, de nieuwe Lemmens of de nieuwe Verhoef.’

Wil Hansen, vertaler uit het Duits en Engels en uitgever in ruste, pleitte voor een betere begeleiding van vertalers en vertalingen. Ik citeer: ‘De vertaler is in het hele proces van vertaling tot daadwerkelijk boek een uiterst belangrijke schakel, de belangrijkste na de auteur. Maar ook hij moet zijn plaats weten: hij dient het boek in kwestie. En aangezien vertalen mensenwerk is, is discussie – bedoeld is discussie met een redacteur of persklaarmaker (PeB) – altijd mogelijk. Het gaat erom dat de vertaler die discussie niet uit de weg gaat, maar haar aangaat vanuit de gedachte dat alleen wat het beste is voor het boek zélf goed genoeg is.’

Nicolette Hoekmeijer, literair en journalistiek vertaler uit het Engels, noemde ‘vertalen verslavend: niet alleen heeft het iets ongekend bevrijdends om even los te kunnen komen van jezelf, het heeft ook iets intrigerends om te ontdekken hoeveel aspecten van anderen er in jezelf leven – soms tot je eigen verbazing. Het is alsof je je eigen identiteit of persoonlijkheid bij elke vertaling steeds weer een beetje oprekt.’

Maar hoe wórd je zo’n vertaler? Moet je daarvoor een opleiding volgen, bijvoorbeeld een master Literair Vertalen aan de Universiteit Utrecht of een tweejarige cursus aan de Vertalersvakschool in Amsterdam, of zijn er ook andere wegen die naar Vertalië leiden? Als we Ton Naaijens, hoogleraar Duitse Letterkunde alsmede Vertaalwetenschap aan de Universiteit Utrecht, mogen geloven, is er maar één weg,

de academische. In zijn overzicht van het vertaaljaar 2017 in het tijdschrift *Filter*, getiteld 'Een betrokken vertaalhemel' – een titel die we, vrij naar Shakespeare, zouden kunnen vertalen als 'Something rotten in the State of Translation' – stelt hij dat 'het amateurisme hoogtij viert, iedereen doet maar wat, vertalen leer je in een handjevol avondcursussen en een enkele workshop in plaats van in een gedegen, lange – lees academische (PeB) – opleiding'. Hoezeer ik Ton ook waardeer als vertaalwetenschapper en voorvechter van het vak, met deze visie ben ik het pertinent oneens, te meer als – wat naar ik vrees het geval is – met dat 'handjevol avondcursussen' de opleiding van de Vertalersvakschool wordt bedoeld en daarmee een concurrentiesfeer wordt geschapen tussen enerzijds een academische literaire vertaalopleiding en anderzijds een meer praktijkgerichte, in voetbaltermen tussen 030 en 020, terwijl we ons mijns inziens juist gelukkig mogen prijzen met het feit dat er sinds een tiental jaren eindelijk – en op dat 'eindelijk' kom ik straks terug – weer op diverse fronten aan de opleiding van literair vertalers wordt gewerkt. Waarbij niet onvermeld mag blijven dat de master in Utrecht om onverklaarbare redenen alweer anderhalf jaar op één oor ligt. Ik heb zelf aan beide opleidingen lesgegeven, en het verschil tussen de twee komt naar mijn ervaring hierop neer: studenten aan de masteropleiding zijn over het algemeen jong, worden gedegen onderricht in vertaaltheorie en vertaalanalyse maar missen node colleges Nederlands en maken veel te weinig vertaalkilometers aan de hand van zeer, zeer ervaren literair vertalers. Studenten aan de Vertalersvakschool missen vertaaltheoretische en vertaalanalytische scholing maar worden wél voortdurend aan de hand genomen door ervaren literair vertalers en zijn over het algemeen wat ouder, hebben vaak al een carrière achter de rug op het gebied van technische vertalingen of het vertalen van boeken in de niet- of minder literaire sfeer. Heel grof generaliserend zou je kunnen zeggen dat je veel masterstudenten dingen moet aanleren, zoals goed Nederlands en eindeloos vertalen, ook als het niet in het kader van een studieopdracht is, en dat je studenten aan de Vertalersvakschool juist dingen moet áfleren: hun kennis van het Nederlands is over het algemeen goed, en ze worden daarin op de Vertalersvakschool – helaas dus anders dan op de masteropleiding – ook nog extra onderricht, maar ze hebben in de loop van hun niet-literaire vertaalcarrière soms gewoontes ontwikkeld, zo van 'grote stappen snel thuis', die bij het literair vertalen uit den boze zijn. Nogmaals, ik generaliseer hier schromelijk, en beide opleidingen hebben inmiddels voortreffelijke literair vertalers afgeleverd, waarmee maar bewezen is dat de een – anders dan in 'De betrokken vertaalhemel' wordt gesuggereerd – kwalitatief niet onder hoeft te doen voor de ander. En wat de kennis van de brontaal betreft, in het geval van mijn eigen lessen het Engels, daarmee zit het over het algemeen bij beide opleidingen wel goed, waarbij ik ten overvloede de open deur wil intrappen dat de beheersing van de doeltaal, in dit geval het Nederlands, nog vele malen belangrijker is dan de ook belangrijke kennis van de brontaal. En voor de beheersing van die doeltaal moet je lezen, lezen en nog eens lezen. Mijn eerste vraag aan een nieuwe groep studenten – ik moet overigens tot mijn schande bekennen dat ik door andere drukke werkzaamheden al twee jaar geen les meer heb gegeven – luidt dan ook stevast hoeveel Nederlandstalige boeken ze de

afgelopen week hebben gelezen, een vraag die nogal eens met glazige blikken wordt beantwoord. Behalve dat lezen voor literair vertalers onmisbaar is voor hun taalbeheersing, is het ook een absolute voorwaarde om het vak überhaupt te kunnen uitoefenen. Je wordt literair vertaler uit liefde voor de literatuur, niet omdat je 'iets met taal wilt doen' of omdat je na je talenstudie geen zin hebt om voor de klas te gaan staan. En die liefde voor de literatuur heeft zowel in het heden als het verleden tal van voortreffelijke vertalers voortgebracht die helemaal nooit een specifieke vertaalopleiding hebben gevolgd. Een opleiding is één manier om vertaler te worden, maar niet de enige. Daar kom ik nog op terug.

Eerst een persoonlijke noot, namelijk hoe ikzelf vertaler ben geworden: toen ik vijf was, en jongste van een gezin dat niets liever deed dan lezen, nam ik op de zaterdagavonden dat ik langer mocht opblijven in navolging van mijn ouders en mijn oudere broer ook maar een boek ter hand, uiteraard zonder te begrijpen wat al die rare tekenjjes voorstelden; ik was dan ook zo gemotiveerd om die tekenjjes te kunnen doorgronden, dat ik na drie maanden basisschool – lagere school, heette dat toen nog – de leeskunst machtig was. Wij hadden thuis een open rekening bij de Eerste Bergensche

Boekhandel, zodat ik mijn leeshonger volop kon stillen. Dat klinkt elitair, die 'open rekening', en dat is het ook, maar ik moet er wel bij vertellen dat mijn broer en ik geen bibliotheekboeken mochten lenen omdat mijn moeder beducht was voor neuzepouters en andere ongerechtigheden die zich tussen de bladzijden zouden

kunnen bevinden. Op het gymnasium oude stijl, nog vlak vóór de mammoetwet, werd ik eindeloos geschoold in het vertalen van Latijnse, Griekse, Engelse, Franse en Duitse teksten en bleek ik over een zeker vertaaltalent te beschikken, dat me in staat stelde, vooral nadat ik de alfa-richting had gekozen, de school met

betrekkelijk weinig inspanning door te komen; Griekse en Latijnse woordjes moest je natuurlijk wel echt leren, maar die van de moderne talen bleken een stuk minder nodig wanneer je uit de context de strekking van het verhaal kon doorgronden, al heb ik in mijn hoogmoed menige flater begaan, bijvoorbeeld door tijdens een proefvertaling Duits 'Mond beleuchteten Marmorbildern', 'Door de maan beschenen marmeren beelden', Unicef indachtig te vertalen als 'Met de mond gebeeldhouwde marmeren beelden'. De heer Lienesch, mijn leraar Duits die maar één long bezat, is nog bijna in de lachstuip gebleven die hem bij het corrigeren overviel.

Het was al met al niet verwonderlijk dat ik, na een kortstondige studie Spaans, geïnspireerd door een twee maanden durende reis die ik na mijn eindexamen in mijn eentje door Spanje had gemaakt maar misschien ook wel stiekem door Eva Gloria López, de lieflijke presentatrice van de destijds vooral bij mannen populaire televisie cursus Spaans ‘Vamos A Ver’, in 1973 belandde op het toen pas opgerichte Instituut voor Vertaalkunde van de Universiteit van Amsterdam. Dat instituut was ronduit uniek te noemen, in de zin dat er eindelijk een professionele opleiding bestond waar studenten door het eindeloos maken van vertalingen en het volgen van colleges vertaaltheorie en in mijn geval ‘Engeland-’ ‘Amerika-’ en ‘Frankrijkkunde’ werden getraind in het maken van literaire en niet-literaire vertalingen, variërend van fragmenten van *Under the Volcano* van Malcolm Lowry – ik heb daar zelf vele jaren later een hervertaling van gemaakt, als opvolger van de vertaling van John Vandenberg – tot een minutieuze beschrijving van een openhartoperatie. De vertaalcolleges werden zonder uitzondering gegeven door zeer ervaren vertalers als Ko Kooman, Adriaan Morriën en Peter Verstegen, en ook colleges Nederlands waren een belangrijk studieonderdeel, met opdrachten als het herschrijven of samenvatten van andermans teksten, het schrijven van één zin van drie A4-tjes of het beschrijven van een tafel zonder het woord ‘tafel’ te gebruiken. Het Instituut heeft in de jaren zeventig, tachtig en negentig van de vorige eeuw tal van voortreffelijke, professioneel geschoolde vertalers opgeleverd, van wie tot op de dag van vandaag nieuwe vertalingen verschijnen. In de jaren negentig ging het Instituut voor Vertaalkunde door allerlei machinaties ter ziele nadat eerst, nomen est omen, de naam in Instituut voor Vertaalwetenschap was veranderd, en het heeft tot ruim in de eenentwintigste eeuw moeten duren, met de oprichting van eerst de Vertalersvakschool en daarna de Master Literair Vertalen, tot er weer een literaire vertaalopleiding in Nederland kwam. Vandaar dat ik eerder in mijn betoog het woord ‘eindelijk’ gebruikte.

De Nederlandse uitgevers kregen al gauw lucht van het bestaan van het Instituut, en veel studenten, onder wie ikzelf, werden al vóór het eind van de studie door hen benaderd met vertaalopdrachten. In mijn geval was dat uitgeverij Agathon in Bussum, die me verzocht *In Bluebeard's Castle* van George Steiner te vertalen. Dat was in 1977, en zo zagen het omslag van de vertaling en de vertaler van destijds eruit.

Ikzelf ben dus een typische exponent van een vertaalopleiding. Eerder stelde ik de vraag of je per se een opleiding moet volgen om literair vertaler te kunnen worden, of dat er ook andere wegen zijn. Dát die andere wegen er zijn bewijst het feit dat er in de vijftien jaar dat Nederland niet over een literaire vertaalopleiding beschikte, evengoed tal van voortreffelijke vertalers zijn opgestaan die zich het vak op een andere manier hebben eigengemaakt, zoals de eerder genoemde Martin de Haan, die Frans heeft gestudeerd, of zijn collega en kompaan Rokus Hofstede, die culturele antropologie en filosofie heeft gestudeerd, of Erik Bindervoet en Robert Jan Henkes, die beiden geschiedenis hebben gestudeerd. (De term ‘Vertalië’ uit de titel van mijn lezing is overigens gemunt door Erik en Robert Jan.) En ook tijdens het bestaan van het Instituut deden er al vertalers van zich spreken die helemaal nooit een vertaalopleiding hadden gevolgd, zoals de betreurde Wilfred Oranje, die Slavistiek en rechten studeerde, Arthur Langeveld, die weliswaar Slavistiek studeerde maar ook geen specifieke vertaalopleiding heeft genoten, en Jeanne Holierhoek, die Frans heeft gestudeerd, evenals Mirjam de Veth, die ook nog de kunstacademie heeft gedaan. En dan zwijg ik nog maar van de vele voortreffelijke andersom-vertalers die ik bij mijn werk in het Vertalershuis heb leren kennen en die ook allemaal vertaalautodidact zijn, zoals Helga van Beuningen, David Colmer, Rolf Erdorf, Sam Garrett en Philippe Noble. De lijst namen kan eindeloos worden uitgebreid en bewijst dat een opleiding één van de wegen is die naar Vertalië leiden, maar zeker niet de enige. De belangrijkste kwalificaties blijven de criteria van mijn in mijn inleiding geciteerde voorgangers op deze plaats, voorgangers overigens die ook geen van drieën een specifieke vertaalopleiding hebben gevolgd: het vermogen om een soevereine tekst te produceren die niet onafhankelijk is van de brontekst maar er wel pal en fier náást staat, oftewel het vermogen om een schrijver te zijn (de Fransen zeggen in dit verband: ‘Un traducteur est un écrivain qui n’a rien à dire’); het vermogen om zelfkritisch te zijn, kritiek van deskundige derden ter harte te nemen en je voortdurend te blijven ontwikkelen; en het vermogen om je identiteit en persoonlijkheid op te rekken. Dit alles uiteraard in de allereerste plaats bezielde door liefde voor de literatuur, het eindeloos veel lezen van boeken in je bron- en doeltaal en de behoefte om het plezier dat je aan boeken in je brontaal beleeft met anderen te delen.

Maar één ding heeft het bestaan van vertaalopleidingen, te beginnen met het Instituut voor Vertaalkunde, wél tot algemeen gevolg gehad, namelijk dat de kwaliteitslat voor literaire vertalingen hoger werd gelegd. Tot aan de jaren zeventig van de vorige eeuw werden vertalingen maar al te vaak vervaardigd door auteurs die daarmee de niet terugverdiende voorschotten van hun uitgevers inlostten, maar die – om nog even in de context van mijn voorganger Nicolette Hoekmeijer te blijven – vaak zozeer vervuld waren van hun eigen persoonlijkheid en identiteit, en wier kennis van de brontaal menigmaal zozeer tekortschoot, dat het woord ‘vertaling’ vaak nauwelijks van toepassing was op het resultaat. Zelfs menige Nijhoffprijswinnaar uit de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw zou zich nu niet eens meer voor een projectwerkbeurs van het Nederlands Letterenfonds kwalificeren. Hieraan zij eerlijkheidshalve toegevoegd dat eerdere generaties het moesten stellen zonder de

elektronische hulpmiddelen waarover vertalers vandaag de dag beschikken, en die hen in staat stellen bronnen te raadplegen die vroeger nauwelijks of niet voorhanden of toegankelijk waren.

En als de weg naar Vertalië is afgelegd, via een opleiding of door zelfstudie, en men er zijn intrek heeft genomen, wat mag er dan van de inwoners worden verwacht? Dat ze goede vertalingen maken, natuurlijk. Eerder heb ik al, aan de hand van mijn voorgangers op deze plaats, het beeld van een goede vertaler geschetst, maar wat is een goede vertaling? Om antwoord te geven op die vraag, kan ik niemand beter citeren dan de al eerder genoemde David Colmer, eminent proza- en poëzievertaler Nederlands-Engels, die inmiddels meer prijzen in de wacht heeft gesleept dan Atlas kan torsen. Toen de *Seagull Newsletter* hem onlangs vroeg wat een vertaling tot een goede vertaling maakt, 'beyond mere fluidity', luidde zijn antwoord als volgt (hij antwoordde in het Engels, ik heb het in het Nederlands vertaald): 'Souplesse (fluidity) is nooit weg, en vaak moeilijk te realiseren, maar een goede vertaling gaat verder dan dat en evenaart de vanzelfsprekendheid en urgentie van het origineel. Ze zingt, fluistert en vloekt als het origineel en wordt door de lezer als even aangrijpend, verontrustend of amusant ervaren. Een goede vertaling hoeft niet smetteloos gesteven en gestreken te zijn, maar durft zo nodig rafels te vertonen en uit haar dak te gaan. De stem van een goede vertaling onderscheidt zich in de doeltaal op dezelfde manier als de stem van de auteur in de brontaal, ook wanneer hij met andere auteurs wordt vergeleken die door dezelfde vertaler zijn vertaald. Een goede vertaling accepteert de cadeautjes van de doeltaal en is geen eindeloze processie van compromissen en verlies. Een goede vertaling is iets om naar te streven, en in dit beroep van perfectionisten is een goede vertaling nooit goed genoeg.' Wie het mooier kan verwoorden steke zijn vinger op.

Zoals de meesten van u zullen weten, ben ik inmiddels met pensioen gegaan bij het Vertalershuis Amsterdam, onderdeel van het Nederlands Letterenfonds. Ik ben in mijn 21 jaar als Vertalershuisdirecteur nauw betrokken geweest bij het vertaalbeleid van het Nederlands Letterenfonds, vooral bij het vertaalbeleid Nederlands-vreemde taal, vanwege de buitenlandse vertalers die we in het Vertalershuis ontvingen en de meer dan honderd vertaalworkshops die we in binnen- en buitenland hebben georganiseerd om nieuwe vertalers uit het Nederlands te scholen en al werkzame vertalers bij te scholen. Maar ook met het vertaalbeleid vreemde taal-Nederlands heb ik me regelmatig mogen bemoeien, bijvoorbeeld door middel van de Literaire Vertaaldagen die afgelopen december hun twintigste verjaardag hebben gevierd en waarvan ik zelf aan de wieg heb mogen staan. Voor mij is onze vertaalhemel niet betrokken, isn't there something rotten in the state of translation. Alle buitenlandse vertalers zouden zonder uitzondering graag in de Nederlandse vertaalhemel willen wonen: er wordt bij ons veel literatuur vertaald; we hebben een Nederlands Letterenfonds dat structureel literaire vertalingen subsidieert op basis van de kwaliteit van het oorspronkelijke werk en de vertaler, een unicum in de wereld; er zijn inmiddels twee literaire vertaalopleidingen, de hopelijk snel te reanimeren master in Utrecht en de Vertalersvakschool in Amsterdam, die elkaar completeren, al wordt daar dus kennelijk soms anders over gedacht; we hebben twee bloeiende

vertaaltijdschriften, *Filter* en *Pluk*; de vertaalprijzen vliegen ons inmiddels om de oren; we hebben een mentoraatssysteem voor vertalers in en uit het Nederlands. En laten we vooral ook het succes van de Nederlandse literatuur in het buitenland niet vergeten, mogelijk gemaakt door vele honderden zogenaamde ‘andersom-vertalers’ die, zo is mij al die jaren gebleken, over een ongelooflijk goede kennis van het Nederlands beschikken en zich onvermoeibaar inzetten om hun landgenoten daarvan te laten profiteren. En die vertalers hebben – ik zei het al eerder – in overgrote meerderheid helemaal geen literaire vertaalopleiding genoten, al was het alleen maar omdat die in hun land niet bestaat. Zij zijn veelal door de liefde in aanraking met het Nederlands gekomen, door het ontmoeten van een Nederlandse vriend of vriendin, een liefde die vervolgens heeft geleid tot een liefde voor de Nederlandstalige literatuur.

Zijn er dan helemaal geen wolken aan de vertaalhemel? Ja, die zijn er wel, maar mijns inziens voorlopig nog niet genoeg om van ‘betrokken’ te kunnen spreken. Goede en minder goede vertalingen zijn van alle tijden, al is de kwaliteit zoals eerder gezegd de afgelopen decennia onmiskenbaar vooruitgegaan. En de kwaliteit van een vertaling is dus niet per definitie afhankelijk van de vraag of de betrokken vertaler een vertaalopleiding heeft gevolgd, of dat nu een academische is of ‘een handjevol avondcursussen’. Natuurlijk helpt zo’n opleiding, maar het is maar een eerste stap: echt vertalen leer je met vallen en opstaan – met excuus aan de auteurs die daar soms het slachtoffer van zijn – en door het maken van eindeloos veel vertaalkilometers. Vertalen komt in de eerste plaats neer op het kiezen uit verschillende vertaaloplossingen, en naarmate je ervaring toeneemt, neemt ook het aantal mogelijke oplossingen toe. Ikzelf beschouw dat als een luxe, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Anneke Alderlieste, die tijdens de uitreiking van de Elly Jaffé Prijs op 31 mei vorig jaar zei dat het haar steeds meer moeite begint te kosten om te kiezen uit het toenemende aantal oplossingen dat haar vertaalervaring haar biedt. Maar ook al ga je als vertaler gebukt onder *l’embarras du choix*, noodzakelijk is die wel om de brontekst recht te doen, en dat zal Anneke met me eens zijn.

Literair vertalen is in veel gevallen ontegenzeggelijk een kunstvorm, maar iedere kunstenaar zal in de eerste plaats het ambacht moeten beheersen. En dat ambacht leer je al doende en niet uit vertaaltheoretische beschouwingen, al denk ik, anders dan mijn ‘lijfauteur’ J.M. Coetzee, dat de vertaaltheorie en -analyse een belangrijke aanvulling op de vertaalpraktijk kunnen zijn. Ik citeer Coetzee: ‘Bestaat er zoiets als een hoofdweg die tot excellentie op vertaalgebied leidt, en zou in die hoofdweg kunnen worden voorzien door een vertaaltheorie? Zou iemand die deze theorie tot in alle facetten beheerst een betere vertaler zijn? Er bestaat een legitieme tak van de esthetica die “literatuurtheorie” wordt genoemd. Maar ik betwijfel ten zeerste of er ook zoiets als een vertaaltheorie kan bestaan, in elk geval geen theorie waarvan makers van vertalingen veel zullen kunnen leren. Vertalen,’ zo vervolgt Coetzee, ‘lijkt mij in de eerste plaats een ambacht te zijn, net zoals meubelmaken een ambacht is. Er bestaat geen wezenlijke theorie over het maken van meubels en geen meubelmakersfilosofie, behalve het ideaal om een goede meubelmaker te zijn plus een handjevol grondregels op het gebied van het gebruik van gereedschap en

houtsoorten. Voor de rest moet alles wat er te leren valt door waarneming worden geleerd en uit de praktijk. Het enige boek over meubelmaken waarvan ik mij kan voorstellen dat het nuttig zou zijn voor de beroepsbeoefenaars, zou een bescheiden handboek zijn.'

Die ambachtelijkheid vergt mijns inziens dat een vertaler van vele markten thuis is, misschien met uitzondering van zeer technische, zoals juridische vertalingen. Ik ben dan ook een voorstander van een 'gemengd vertaalbedrijf', zoals ik dat zelf meer dan veertig jaar heb bestierd, als literair vertaler uit het Engels en anderszins, vooral journalistiek, ook uit het Frans, en als vertaler en eindredacteur Engels en Frans bij eerst de NOS en later het NOB. Mijn directeurschap van het Vertalershuis had natuurlijk maar zijdelings met dit gemengde bedrijf te maken.

De voordelen van een 'gemengd vertaalbedrijf' zijn drieërlei: ten eerste word je niet gedwongen boeken te vertalen die je eigenlijk helemaal niet wilt vertalen, iets waarbij niemand is gebaat, de auteur niet, de lezer niet en jijzelf al helemaal niet. Ten tweede worden vrijwel alle niet-literaire vertaalklussen aanzienlijk beter betaald dan literaire, zodat je je niet volstrekt afhankelijk maakt van het aanbod van literaire uitgevers en subsidies van het Nederlands Letterenfonds. En ten derde is de wisselwerking tussen verschillende vertaalgebieden een heilzame – en mijns inziens onmisbare – factor in een brede vertaalontwikkeling. En daar komt nog iets bij: de boekenmarkt is na het hoogtepunt in 2008 met zo'n 40% gekrompen, waarop inmiddels weer zo'n 20% is ingelopen. Rest nog altijd een daling van 20%, die natuurlijk ook te maken heeft met ontleding en dus weleens structureel zou kunnen zijn. Bovendien nemen, alweer als gevolg van de ontleding, de oplages van bestsellers af, wat minder ruimte voor andere titels schept, niet in de laatste plaats vertaalde titels: het aandeel van vertaalde fictie in de markt van het algemene boek is sinds 2012 met 15% afgenomen, van 47% naar 32%, en het is maar de vraag of die 47% weer bereikt zal worden. (Bij deze cijfers wil ik overigens opgemerkt hebben dat de boekenbranche uiterst spaarzaam is met informatie, zodat ze deels het product zijn van combineren en deduceren.) Tegelijkertijd zien we, dankzij de vertaalopleidingen, een grote toestroom van nieuwe vertalers, met name uit het Engels, terwijl de vergrijsde generatie – al is het maar door onvoldoende pensioenvoorzieningen – nog van geen ophouden weet. Menig uitgeefredacteur wordt momenteel overspoeld door telefoontjes en e-mails van literair vertalers, met name uit het Engels, die om werk verlegen zitten. Een extra argument dus, mijns inziens, om je in de toekomst niet uitsluitend van de literaire markt afhankelijk te maken. Ik pleit er dan ook voor dat de bestaande vertaalopleidingen zich niet tot literaire fictie blijven beperken, maar ook aandacht besteden aan bijvoorbeeld literaire non-fictie en journalistiek.

Ik vat het begin van mijn verhaal nog eens samen, met nogmaals dank aan mijn voorgangers op deze plaats: de ideale literair vertaler produceert soevereine vertalingen, vertalingen die niet onafhankelijk zijn van het origineel maar wel op dezelfde manier zingen, fluisteren en vloeken. Hij of zij schuwt daarbij niet de kritiek van redacteurs of persklaarmakers maar stelt het belang van het eindresultaat voorop, en is bij iedere nieuwe vertaling in staat zijn of haar identiteit of persoonlijkheid weer een beetje op te rekken. Er zijn vele manieren om zo'n vertaler

te worden, langs academische weg, via een andere, meer praktijkgerichte opleiding of zelfs via een studie die op het eerste gezicht niets met vertalen te maken heeft. En de voornaamste motivatie moet de liefde voor literatuur zijn, en de bezieling om anderen te laten delen in de eigen belesenheid.

Maar het allerbelangrijkste aspect zouden we bijna nog vergeten, en dat is talent, of als u dat te zweverig vindt aanleg of predispositie. Lang, lang niet iedereen die zijn of haar liefde voor de literatuur wil delen is geschikt om literair vertaler te worden. De opleiding tot vertaler, en met name literair vertaler, begint eigenlijk al kort na de geboorte, door middel van het bewust leven in de doeltaal. Ik citeer Goedele De Sterck, literair vertaalster Nederlands-Spaans en winnares van de Letterenfonds Vertaalprijs 2018 voor buitenlandse vertalers: ‘Een vertaler moet bewust leven in zijn of haar doeltaal, en wel in een voortdurende staat van alertheid, gekoppeld aan een onuitblusbare passie voor taal, letterkunde en cultuur.’

Zoals een toekomstige ingenieur al in de box met Duplo en later Lego bezig is, zo is de toekomstige vertaler al in de box gespist op taal, een gespistheid die dient door te gaan tot zijn allerlaatste vertaalsnik en hem of haar tot in lengte van jaren in staat blijft stellen een betere vertaler te worden. Van volleerdheid is bij vertalers nooit ofte nimmer sprake. De wegen naar Vertalië lopen onafgebroken door tot aan het verdwijnpunt van Alzheimer of de dood. Of tot de vertaaltechnologie toekomstige generaties het werk voorgoed uit handen neemt.